

УДК 025.32:002.2](477):32-051Гру]:[015:061](477.411)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/1.43>

Дояр Л.В.

Державний архів друку
Книжкової палати України імені Івана Федорова

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ В КАРТКОВИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ОПИСАХ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ (1917–2007 РР.): НА ВШАНУВАННЯ 90-Х РОКОВИН ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА

Представлена стаття порушує проблему книгознавчих досліджень, проведених за допомогою записів у бібліографічних описах до друкованої продукції та контент-аналізу змісту книгодруків. Предметом дослідження у даній розвідці стала добірка каталожних карток з позиції «Михайло Сергійович Грушевський», що була укладена і дотепер зберігається в «Алфавітному каталозі» та «Каталозі книг спецзберігання» Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова». Джерельною базою дослідження стала друкована спадщина видатного державного діяча, науковця, публіциста, письменника М.С. Грушевського (1866–1934), опрацьована та збережена у фондах Державного архіву друку Книжкової палати України. Хронологічними межами дослідження є період 1917–2007 рр., що є представленим у карткових каталогах названої установи. Приводом для написання статті стали меморатні заходи по вшануванню фундатора української державності у зв'язку з датою його 90-тих роковин. Наукова новизна дослідження полягає в опрацюванні та узагальненні каталожного карткового репертуару Книжкової палати України, пов'язаного з постаттю М.С. Грушевського: вивченню було піддано його публічні виступи, авторські наукові студії, редактовані ним монографії та збірники статей, публіцистичні праці, мемуари, епістолярій, художні твори, а також книги, що були написані про нього. До висновкової частини представленої роботи потрапили констатації стосовно періодів вітчизняного грушевськознавства та характеристик, що були їм притаманні. Дана розвідка написана відповідно до вимог наукової методології, спирається на принципи історизму, всебічності та об'єктивності, застосовує загальні (опис, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) та спеціальні (періодизації, історико-порівняльний, контент-аналіз) методи наукового дослідження. Практична значущість проведеного дослідження полягає у можливості застосування його результатів у подальших наукових студіях.

Ключові слова: бібліографічний опис, каталожна картка, наклад видання, видавництво, вітчизняне грушевськознавство, друкована спадщина М.С. Грушевського.

Постановка проблеми. В історії України чимало визначних постатей, однак, М.С. Грушевський (1866–1934) займає у ній особливе місце. Фундатор вітчизняної історичної науки та засновник дотепер актуальних історичних концепцій він стояв у витоків створення української національної держави, заснування українського парламентаризму та організації громадсько-політичного і культурного життя своїх співвітчизників. Виходячи з цього, порушена нами проблема завжди, а наразі тим більше, є актуальною і затребуваною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грушевськознавство України накопичило велику історіографію. До вшанування сакрального імені у різних іпостасях (як автори передмов, вступних слів, коментарів, як укладачі і упорядники праць М.С. Грушевського, як голови редакційних колегій тощо) приєдналися не лише письмен-

ники (О.Т. Гончар [2]) та історики (В.А. Смолій [15], П.С. Сохань [15], Л.І. Винар [11], О.Л. Копиленко [31], В.Г. Сарбей [12], А.Ф. Трубайчук [13, 20], П.П. Толочко [29] та ін.), але й видатні діячі розбудови української незалежності, як-от, Л.М. Кравчук [2], І.Р. Юхновський [19]. Доктринального значення набув змістовний розділ 5-го номера «Українського історичного журналу» за 1996 р., що був підготовлений до 130-річчя від дня народження М.С. Грушевського [42, с. 3–153]. Останній містив перспективні для подальших досліджень розвідки Р.Я. Пирога [42, с. 71–83], С.І. Білоконя [42, с. 106–131], В.Ф. Солдатенка [42, с. 3–27], О.С. Рубльова [42, с. 50–71], І.В. Верби [42, с. 131–149], Ю.І. Шаповала [42, с. 83–89] та ін. Того ж таки року науковцями Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

було порушено проблему епістолярної спадщини історика [35], що згодом знайшло відображення в публікації його «Щоденника 1888–1894 рр.» [32] та «Листування М. Грушевського 1890–1920-х рр.» [37]. Складанням життєпису та визначенням ролі М. Грушевського в українському націєтворенні з середини 1990-х рр. займалися В.Ф. Верстюк [3], Р.Я. Пиріг [3], Л.І. Винар [4]. Різноманітним аспектам наукової діяльності М.С. Грушевського, зокрема, його історичним концепціям, місцю його школи в історичній науці, термінології його праць присвячені монографії В.В. Гоцуляка (Черкаси, 1996 р.) [5], В.В. Масценка (Київ, 2000 р.) [39], О.С. Масликової (Сімферополь, 2002 р.) [38]. У розвідці В.В. Тельвака (Київ-Дрогобич, 2008 р.) розглянуто творчу спадщину Михайла Грушевського в оцінках його сучасників [41], а недавня співавторська праця В.В. Тельвака і Р.Я. Пирога (Київ, 2016 р.) присвячена біографії М.С. Грушевського [40]. Активним дослідником грушевськознавства в останні роки є Д.Б. Яневський. Його праці «Проект «Україна» або Таємниця Михайла Грушевського» (Харків, 2010 р.) [45], «Грушевський, Скоропадський, Петлюра» (Харків, 2022 р.) [43], «Михайло Грушевський. Портрет на тлі епохи» (Харків, 2023 р.) [44], що побачили світ у видавництві «Фоліо», написані у виразному політологічному ключі. Активний розвиток українського грушевськознавства, безумовно, триватиме і надалі.

Постановка завдання. Тож, спираючись на здобутки попередників, авторка поставила за мету дослідити карткові бібліографічні описи Книжкової палати України, складені до друкованої спадщини М.С. Грушевського та видань, що йому присвячені, та здійснити їх контентно-видавничий аналіз відповідно до окремих періодів вітчизняної історії, а саме: 1) М.С. Грушевський – лідер Української національно-демократичної революції 1917 р., Голова Української Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.); 2) М.С. Грушевський і Радянська Україна: академік Всеукраїнської Академії Наук УСРР (1923–1934 рр.); грушевськовмісні книгодруки на етапі розвалу СРСР, становлення та розбудови незалежної України (1990–2007 рр.).

Виклад основного матеріалу. Вивчення каталожних карток з позиції «Михайло Сергійович Грушевський» було здійснено в «Алфавітному каталозі» Книжкової палати України [1]. Загалом, у зазначеному каталозі зберігається 118 карток по даній персоналії: 89 з них описують праці самого М.С. Грушевського (його авторські студії, редак-

вані ним наукові збірники, передмови до розвідок його учнів та колег) та 29 описів книг, присвячених його постаті. Слід наголосити на тому, що картковий каталог установи завершується 2007 роком, адже відтоді було розпочато створення електронних баз даних. Власне тому, хронологічними межами нашого дослідження є 1917–2007 рр. Враховуючи наявність інших каталогів, зокрема, «Каталогу книг спецзберігання (1917–1921 рр.)» [36], де на ім'я «М.С. Грушевський» заведено 43 картки, кількість досліджених нами описів зросла до 161-єї одиниці.

Опрацювання найдавніших зі збережених у Книжковій палаті України бібліографічних описів, присвячених М.С. Грушевському, дало нам підстави говорити про те, що у буремному 1917 році виходило чимало його авторських праць (монографій, підручників, статей, промов, текстів політичних виступів тощо). Проблем з пошуком видавців у Михайла Сергійовича на той момент, вочевидь, не було. В столиці УНР його розвідки оперативно потрапляли у друкарню Української Центральної Ради, що розташовувалася у будинку № 18 по вулиці Михайлівській та у друкарню акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», що знаходилася у будинку № 40 на тодішньому Хрещатику. Деякі зі збережених у Книжковій палаті України праць Грушевського вийшли у друкарні «Слов'янська», що діяла за адресою вул. Велика-Володимирська, будинок № 30.

Історико-значущим книгодруком Голови УЦР, що вийшов у 1917 р., став його нарис «Українська Центральна Рада і її універсали перший и другий» [28]. Автор наводить оригінальні тексти Першого [28, с. 11–13] та Другого [28, с. 15–16] універсалів УЦР та подає власний коментар до них. Цікаво, що М.С. Грушевський не згадує В.К. Винниченка як автора цих документів. Особлива цінність даної розвідки полягає у тому, що у ній Грушевський наводить високу оцінку спірного і за тих часів і, тим більше, засудженого у сучасній Україні Другого універсалу, прийнятого 3 липня 1917 р. По суті, він пояснює мотивацію прийняття документу, відкидаючи такі викривальні констатації, як ганебний і зрадницький. Оскільки сучасні підручники з історії України рясніють негативними оцінками Другого універсалу, вважаємо за необхідне навести цитатні пояснення Голови УЦР [стилістику і орфографію оригіналу збережено – Л.Д.]: «...сей великий акт, котрим закладаються вже не якісь приготовчі підстави, а сама автономія України. Українську Центральну Раду, поповнену представниками національних меншостей, Росій-

ський Центральний уряд визнав верховним представницьким органом української землі і виконавчому органіві її Генеральному Секретаріатові передає верховну краєву владу на всю українську землю. Се вже фактична автономія України, котрій тільки правну форму має дати автономний статут, що з участю представників нацменшин вироблятиме УЦР» [28, с. 16]. Як бачимо, у стосунках, що склалися між УЦР і Тимчасовим урядом Росії, Грушевський, в першу чергу, шукав прагматизму, а тогочасні історичні умови надиктовували йому алгоритм не різкого, а поступового позбавлення від імперського центру.

У своїй монографії «Студії з економічної історії України» [26], що вийшла в 1917 р., М.С. Грушевський досліджує економічний і соціальний злами XV–XVII ст., аналізує розвиток фільваркового господарства на Задніпров'ї напередодні Хмельниччини. Дана розвідка поглиблює багатотомну «Історію України-Руси», є її своєрідним продовженням і аспектним доповненням.

У 1917 році було видано працю М.С. Грушевського «Про старі часи на Україні» [24]. Книжка є науковим нарисом з історії України, що призначався широким верствам населення у якості посібника для історичної самоосвіти. Підручник, вочевидь, користувався великим попитом, бо неодноразово перевидавався. Збережений у Книжковій палаті примірник є четвертим виданням цієї праці історика. Розвідка уміщує 30 розділів і охоплює період від походження українців до революції 1917 р. Варто зазначити, що читачам столітньої давнини видатний історик пропонував усвідомити зовсім нетипові і навіть неприйнятні в контексті сьогоденної історичної науки констатації. Особливо показовою є позиція історика щодо гетьмана Івана Мазепи. Грушевський писав, що «народ на Україні не рушився» на його підтримку: по-перше, через те, що «взагалі Мазепу не любив і йому не вірив», а, по-друге, тому що «зробив се все Мазепа занадто несподіванно: ще вчора Москві вислужувався, а тепер її покинув». Як наслідок, «московське військо зруйнувало Батурин, Січ, і ті, хто з Мазепою пішли, почали повертатися до Петра... Побачив Мазепа, що помилився, та вже не можна було поправити» [24, с. 104]. Позакомплементарною була і його оцінка більшовицького перевороту у Петрограді: жовтневі події 1917 року Грушевський називає «ноюю бурякою», через яку не можна відкладати проголошення Української Народної Республіки [24, с. 160]. Історик пише, що після Жовтневої революції в Росії запанує анархія, тож, треба негайно проголошувати УНР. Разом з

тим, у даній розвідці голова УЦР не пояснив ні тогочасним, ні сучасним читачам, чому ця УНР проголошувалася автономною частиною Росії.

Багатоаспектними і тому надзвичайно цікавими є березнево-квітневі 1917 року статті М.С. Грушевського, що вийшли під загальною назвою «Вільна Україна» [7]. Книжка складається з кількох авторських розвідок: «Велика хвиля» – повертає читачів до подій Емського указу 1876 р. і закликає зреалізувати волю українського народу на здобуття власної самоідентичності [7, с. 1–3]; «Повороту нема» – порушує питання автономії України у складі Російської федеративної республіки [7, с. 3–6]. У зазначеній статті Грушевський пригадує учасників Кирило-Мефодіївського братства (Шевченка, Костомарова, Куліша, Гулака, Білозерського), які закликали до всеслов'янської федерації. Ідея всеслов'янської єдності, вочевидь, є близькою автору, але знаковість позиції голови УЦР передає наступний вислів: «Прапор самостійної України стоїть згорнений. Але чи не розгорнеться він, коли всеросійські централісти захочуть вирвати стяг української автономії?» [7, с. 6]. Тож, бачимо, що автономний статус України у складі Російської федерації розглядався Грушевським як тактичний історичний здобуток, як гарантія зреалізованих на той момент прагнень українського народу. Проголошення автономії не було для нього актом конформізму і, тим більше, актом зради, про що говорили його опоненти-самостійники на чолі з М. Міхновським. То була виражена позиція далекоглядного державного діяча. Продовжуючи дану тему у статті «Від слів до діла», Грушевський ще раз констатує необхідність автономії України у складі демократичної (не більшовицької!) Російської федерації [7, с. 6–9]. Важливе місце у вищезазваному збірнику статей займає національне питання. У статті «Народностям України» голова УЦР гарантує, що права національних меншин в Україні будуть забезпечені [7, с. 9–12], а у статті «Чи Україна тільки для українців?» Грушевський переконує читачів у тому, що Україна є рідною не лише для українців, а для усіх, хто живе у ній, «а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і людності, служити їй, не обирати, не експлуатувати для себе» [7, с. 12–14]. У статті «По з'їзді» історик розповідає читачам про квітневий 1917 р. Всеукраїнський конгрес, де серед інших обговорювалося питання про організацію територіального управління «за реальними зв'язками» – голова УЦР пропонує провести новий адміністративно-територіальний поділ українських земель [7, с. 14–16].

Питання автономії та ставлення до національних меншин Грушевський порушує й у тогочасних статтях «Хто такі українці і чого вони хочуть» [30], «Якої ми хочемо автономії і федерації» [34]. У першій з названих розвідок історик пояснює термін «Україна», зазначає, що Україною «прозивалося Подніпров'я, бо це крайні землі, а далі степи з татарами», пише, що Україна – це територія, де затвердилося «українське письменство» [30, с. 3]. Малоросами Грушевський називає тих людей, яким байдуже до України і українського життя, він підкреслює, що українці – це люди, які «добро українського народу ставлять метою свого життя» [30, с. 4]. Грушевський зазначає, що українці «не відпирають від себе нікого», що всі, хто працюють «на благо України» належать до «українського народу» [30, с. 6–7]. Історик підкреслює, що не обов'язково бути українцем за походженням, щоб належати до українського народу. У зазначених статтях Грушевський наполягає на тому, що українці хочуть «демократичного устрою з загальним, рівним, прямим, таємним вибором», а Україні потрібна автономія у складі федеративної Російської республіки [30, с. 11; 34, с. 3]. Інакше кажучи, очільник першого українського парламенту відстоював ідею політично-, а не етнічно-складеної нації і був поборником автономної державності України у складі демократичної Росії.

У полемічній розвідці «Звідки пішло Українство і до чого воно йде» [9] М.С. Грушевський поглиблює свої міркування стосовно автономного статусу України у складі Росії, виводячи дану тематику на рівень ідей загальноєвропейської інтеграції. Історик зазначає, що українці «не мають бажання від когось відділюватися – вони тільки хочуть, щоб їм була змога поряdkувати краєві справи, будувати долю краю без усяких сторонніх втручань» [9, с. 14–15]. Голова УЦР зазначає, що Росія отримає лише користь, якщо зрозуміє, що «не треба гальмувати революційну енергію» українців. Адже і кирило-мефодіївці свого часу вірили, що на Київ може спертися «уся Слов'янщина».

Великовартісними, з огляду на сьогодення, є висловлювання Грушевського стосовно того, що український народ «може відіграти велику роль у будучій організації Європи». «Я твердо вірю, – писав голова УЦР, – що велика революція в Росії вплине на політичну перебудову всієї Європи, на її перетворення в Європейську федерацію.... от чому я ні трохи не журюся з повної політичної незалежності України, не надаю їй ніякої ваги. Для близького часу зовсім досить широкої укра-

їнської автономії у федеративній Російській республіці. А в майбутньому ся республіка увійде до складу федерації Європейської і в ній Україна стане однією з найбільш сильних, міцних і певних складових частин, однією з підстав Європейської федерації» [9, с. 14–15]. Як бачимо, М.С. Грушевський прогнозував не тільки утворення Європейського Союзу, але й вагоме місце у ньому України. Виходячи з цих, безсумнівно, переконливих і по-державницькому далекоглядних міркувань, Грушевський зазначає, що «нам, українцям, треба дбати про політичну організацію українського народу і підтримувати Російську республіку від занепаду і замішань. Її керманічі скоро зрозуміють, що в сім напрямі українство може дати дуже багато, тож, залишать свої підозрілі, невірні відносини до нього». Не полишаючи поза увагою і так званий «крайній випадок», фундатор української державності прозорливо передбачає, що, за будь-яких обставин, «постояти за себе ми зможемо».

У великій за обсягом розвідці «Про українську мову і українську школу» [25] науковець виступає як теоретик і практик кампанії українізації, вважаючи останню ключовим змістом гуманітарного розвитку України. Цікаво, що Грушевський неодноразово наголошує на необхідності вивчення російської мови: «треба, щоб вчили в школі і руської мови, і добре вчили, але щоб навчали рідною мовою» [25, с. 7], «щоб руську учили обов'язково, щоб читали руські книжки до потреб українського життя» [25, с. 8–9]. Автор з вдячністю пригадує законопроект 37-ох депутатів з України, що діяли у Державній Думі Росії, які у березні 1908 р. домоглися затвердження рішення про навчання дітей українською мовою [25, с. 8–9]. Грушевський високо поціновує діяльність Російської академії наук, яка публічно визнавала науковий факт існування української мови як окремішньої і виступала за навчання дітей рідною мовою [25, с. 41–44].

Отже, палатній колекції друків М.С. Грушевського періоду існування УЦР (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) притаманні гостра полемічність, резонансність та контрверсійні оціночні судження.

Період боротьби за встановлення та збереження української державності, подальша еміграція політика стали завершальними в кар'єрі М.С. Грушевського як «виробника» власного інтелектуального продукту. Усі фундаментальні праці історика («Історія України-Руси», «Історія української літератури» та ін.) були написані ним до початку радянського періоду в його біографії. Перебуваючи в УСРР і маючи звання академіка ВУАН, М.С. Грушевський перетворився на очіль-

ника наукових періодичних видань (збірників, оглядів, журналів тощо), що було не менш важливо для розвитку української історичної науки. Окрім того, радянський етап діяльності науковця позначився виходом накопиченого ним за довгі роки спадку.

Слід зазначити, що палатна колекція друків М.С. Грушевського 1920–1930-х рр. уміщує виключно наукову (позбавлену будь-якої публіцистики) продукцію. Найвагомішим здобутком того часу став вихід у 1936 р. (вже після смерті М.С. Грушевського) однотомної праці «Історія України-Руси» [14]. Розвідка, що уміщувала 393 сторінки, була видана Академією Наук УСРР у київській друкарні «Пролетарська правда». Наклад книги сягнув 1,5 тис., а вартість одного примірника становила 8 радянських карбованців. Слід зазначити, що названа праця виходила і за життя історика. Так, в «Алфавітному каталозі» Книжкової палати зберігається бібліографічний опис присвяченого подіям Хмельниччини 9-го тому, що був надрукований Держвидавом України в Харкові в 1928 р. [1]. Наклад книги сягав 3 тис., а вартість примірника становила 7 крб.

Безумовно значущим було видання багатотомної розвідки «Історія української літератури». В «Алфавітному каталозі» Книжкової палати України [1] уміщено картки з бібліографічними описами до 4-го та 5-го томів названої праці. Останні були видані в 1927 р. столичним (на той час, харківським) Держвидавом України, мали невеликий (4 тис. і 3 тис. відповідно) наклад і продавалися за ціною 6 крб. за 4-й том та 4 крб. за 5-й том. Важливо нагадати, що, досліджуючи українську літературу XV–XVII ст., М.С. Грушевський виокремив перше культурне відродження в Україні, датуючи його 1580–1610 рр. [17].

На 1920–1930-ті рр. припадає більшість літератури, де М.С. Грушевський виступає у ролі редактора чи автора передмов. Як свідчать бібліографічні описи Книжкової палати України, в 1924 р. історик написав вступне слово до монографії своєї доньки Катерини «З примітивної культури»; в 1925 р. академік редагував краєзнавчі розвідки Д. Щербаківського «Реліквії старого київського самоврядування» та «Перший театральний будинок в Києві і його садиба»; в 1926 р. – написав передмову до краєзнавчої студії В.І. Щербини «Нові студії з історії Києва» та редагував збірник «Київ та його околиця в історії і пам'ятках»; в 1927 р. був редактором збірника «науково-дослідної кафедри історії України в Києві»; в 1928 р. редагував «Записки історико-філологічного від-

ділу ВУАН», 2-й том «Українського археографічного збірника», огляди, розвідки, матеріали під загальною назвою «Чернігів і Північне Лівобережжя», «науково-публіцистичні та полемічні писання Миколи Костомарова», що на той момент готувались до виходу; в 1930 р. М.С. Грушевський написав передмову до праці Івана Джиджори «Україна в першій половині XVIII віку» [1].

«Алфавітний каталог» Книжкової палати України зберігає картки академічних наукових збірників 1924 р., 1926 р., 1927 р., що їх редагував М.С. Грушевський, а також картки редагованих ним збірників історичної секції ВУАН про громадське і літературне життя України XIX – початку XX ст., що виходили під назвою «За сто літ» і видавалися в Харкові впродовж 1927–1929 рр. [1]. До 60-річчя з дня народження М.С. Грушевського було видано ювілейний науковий збірник, бібліографічний опис якого також представлено у каталозі Книжкової палати України [1].

Раритетами міжвоєнного періоду можна вважати 30-тисторінкову «Автобіографію М.С. Грушевського» [6], яка вийшла в 1926 р. у Києві невеликим (2 тис. примірників) накладом та збірку художніх творів науковця (оповідань, начерків, заміток, історичних образів), виданих в 1928 р. під назвою «Під зорями» [21] харківським видавництвом «Рух». Остання мала переконливий обсяг (578 сторінок), типовий для того часу наклад (4 тис. примірників) і коштувала 2 крб. 30 коп. Підзаголовком книги стала ностальгічна сентенція історика «Як я був колись белетристом...».

Колекція друків М.С. Грушевського, датована роками розвалу СРСР та початком розбудови незалежної України (1990–1992 рр.), перш за все, вражає своїми величезними накладом. Вочевидь, давала взнаки інерція радянської гігантоманії в питаннях поширення політично значущих друків. Цільовою аудиторією для популяризації імені творця української державності, вельми очікувано, були діти. Тож, не дивно, що найбільшими накладом у виданні праць М.С. Грушевського може похвалитися видавництво дитячої літератури «Веселка». Так, белетристичний твір Михайла Грушевського «Предок» [22], що вийшов у ньому в 1990 р., мав наклад 200 тис. (!), а науково-популярне видання для середнього та старшого шкільного віку «Як жив український народ» [33], надруковане видавництвом «Веселка» в 1992 р., вийшло накладом 100 тис. примірників (надалі відбулося різке скорочення накладів і названа праця у веселківському ж виконанні 1999 р. мала наклад усього 5 тис. [1]).

В 1992 р. столичне видавництво «Либідь» видало працю М.С. Грушевського «Новий період історії України за роки від 1914 до 1919» [20], наклад якої також становив 100 тис. Один із перших авторських підручників М.С. Грушевського з історії України, упорядкований В.Г. Сарбеем і випущений київським видавництвом «Освіта» в 1992 р. [12], також мав незвичний натепер наклад 70 тис. примірників. Того ж таки року, 17-титисячним накладом «Освіта» видала монографію М.С. Грушевського «З історії релігійної думки на Україні» [10]. Не відставати від колег намагалося й видавництво українського товариства «Знання», яке в 1991 р. 50-титисячним накладом перевидало вищезитовану нами публіцистичну працю М.С. Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть» [1]. Потужним столичним видавництвам намагалися відповідати й регіональні установи: в 1991 р. львівський осередок товариства «Меморіал» 10-титисячним накладом видав монографію М.С. Грушевського «Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII ст.» [18], написану ним у співавторстві з істориком та етнографом О.І. Левицьким (1848–1922). Аналогічними (10-титисячними) були обсяги друків багатотомної «Історії України-Руси», що видавалися в 1991 р. до 125-ої річниці з дня народження М.С. Грушевського академічним видавництвом «Наукова думка» [15].

Корисною новацією доби незалежності став вітчизняний друк іноземних праць, присвячених видатному українському історикові: в 1991 р. у Києві вийшла книга директора Українського наукового інституту Гарвардського університету Омеляна Пріцака «Історіософія і історіографія М.С. Грушевського» [1].

Вагомим здобутком стала поява різноманітних академічних серій, як-от, «Літературні пам'ятки України», де в 1993 р. було видано 6-титомну працю М.С. Грушевського «Історія української літератури» в 9-ти книгах [16], «Епістолярні джерела грушевськознавства», де в 2001 р. було оприлюднено «Листування Михайла Грушевського від 90-х років XIX ст. до 20-х років XX ст.» [37]. Під рубрикою «Бібліотека журналу «Пам'ятки України»» в 1996 р. у київському видавництві «Українознавство» в 6-ти частинах вийшла «Всесвітня історія в короткому огляді» М.С. Грушевського [8]. З 2002 р. у серії «Історичні студії та розвідки» почало виходити повне зібрання творів М.С. Грушевського у 50-ти томах [27]. Відповідальну справу щодо цього друку взяло на себе львівське видавництво «Світ».

Мусимо підкреслити, що наклади спадщини М.С. Грушевського, починаючи з другої половини 1990-х рр., не перевищують позначки 10 тис. примірників. Навіть томи Повного зібрання творів виходять накладом 5–7 тис., а видана у 2000 р. Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України збірка «Із літературної спадщини М.С. Грушевського (поезія, щоденникові записи, проза, сценарій)» [11], взагалі, мала неприпустимо тендітний (1 тис.) наклад.

Ще меншими обсягами в зазначений період виходила література, присвячена М.С. Грушевському. Накладом у 500 примірників вийшли монографії вищезгадуваних нами В.В. Гоцуляка [5], В.В. Масненка [39], О.С. Масликової [38].

Звичайно, з огляду на велику кількість фігурантів у справі видання праць М.С. Грушевського, його не можна віднести до малодрукованих. Так, судячи з бібліографічних описів Книжкової палати України, лише одна науково-популярна книга «Ілюстрована історія України» впродовж 1990–2004 рр. перевидавалася 6(!) разів (тричі в Києві та тричі в Донецьку) [1], а його шкільний підручник «Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх» майже одночасно був перевидаваний у трьох столичних видавництвах («Либідь» 1991 р. та 1992 р.; «Варта», 1993 р., Видавничий дім «КМАcademia» 1994 р.). Окрім того, за доби незалежності в Україні з'явилися праці, видані М.С. Грушевським в часи еміграції за кордоном. Так, дніпропетровське видавництво «Січ» в 1993 р. випустило в світ його розвідку «Про батька козацького Богдана Хмельницького» [23], яка в 1919 р. вийшла в Джерсі-Сіті (США).

Висновки. Опрацювавши картковий репертуар з позиції «Михайло Сергійович Грушевський», авторка дійшла до кількох аргументованих висновків, а саме: 1) видатний державний діяч України, фундатор концепції її історичного розвитку, організатор української академічної науки, публіцист та письменник залишив по собі велику друковану спадщину; 2) в хронологічному сенсі, грушевськовмісні друки, представлені в карткових (1917–2007 рр.) каталогах Книжкової палати України, поділяються на три розірвані у часі тематичні колекції, як-от: друки доби Української національно-демократичної революції 1917 р.; видання ВУАН УСРР, де фігурує прізвище М.С. Грушевського (1924–1936 рр.); видання доби розвалу СРСР, становлення та розбудови незалежної України (1990–2007 рр.); 3) очікувано найбільшим є науковий масив М.С. Грушевського,

створений ним, за одиничними виключеннями, без співавторів; 4) у кількісному вимірі публіцистична, епістолярна і белетристична спадщина М.С. Грушевського вдало конкурує з його науковими працями; 5) інформація про місця розташування видавництв, де виходили праці М.С. Грушевського, свідчить про те, що він завжди був столичним автором (Київ-Харків-Київ), адже його регіональні видання, не дивлячись на значущість, є поодинокими; 6) за характеристикою «наклад» у виданнях М.С. Грушевського спостерігається кілька тенденцій, а саме: поширена відсутність даного параметру в друкованій продукції і відповідно в бібліографічних описах, особливо, щодо видань доби УЦР; сталі, але невеликі (1,5–4 тис.)

обсяги видань міжвоєнного (1920–1930-ті рр.) періоду; захмарні (до 200 тис. примірників) накладі на зорі незалежності (1990–1992 рр.) та їх різке скорочення до 0,5–7 тис. примірників у 2000-ні роки. Своєрідним «Рубіконом» цього падіння став 1996 рік, в якому зазначений показник ще зберігався на переконливому 15-титисячному рівні.

Отже, дослідження інтелектуальної спадщини М.С. Грушевського на показниках бібліографічних описів Книжкової палати України породжує нові дискурси та розширює обрії вивчення не тільки окремо взятої персоналії, але й сукупного історичного тла, що на сучасному етапі є вельми актуальною і затребуваною справою.

Список літератури:

1. Алфавітний каталог Книжкової палати України. – Скр. 124.
2. Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського/ [Редкол. О.Т. Гончар; вст. слово Л.М. Кравчука]. – Київ: Веселка, 1992. – 549 с.
3. Верстюк В.Ф., Пиріг Р.Я. Коротка хроніка життя та діяльності М.С. Грушевського/ В.Ф. Верстюк, Р.Я. Пиріг. – Київ: Либідь, 1996. – 141 с.
4. Винар Л. Історик і будівничий нації/ Л. Винар. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995. – 302 с.
5. Гоцуляк В.В. Історіографічна думка про М.С. Грушевського і українську історичну науку його доби/ В.В. Гоцуляк. – Черкаси: Сіяч, 1996. – 181 с.
6. Грушевський М.С. Автобіографія/ М.С. Грушевський. – Київ: Київ-Друк, 1926. – 30 с.
7. Грушевський М.С. Вільна Україна. Статті останніх днів (березень-квітень 1917 р.)/ М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», 1917. – 16 с.
8. Грушевський М.С. Всесвітня історія в короткому огляді. В 6-ти ч./ М.С. Грушевський. – Київ: Видавництво «Українознавство», 1996.
9. Грушевський М.С. Звідки пішло Українство і до чого воно йде/ М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», 1917. – 16 с.
10. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні/ М.С. Грушевський. – Київ: Освіта, 1992. – 191 с.
11. Грушевський М.С. Із літературної спадщини/ М.С. Грушевський; [Ред. Л. Винар]. – Київ: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, АТ «Книга», 2000. – 411 с.
12. Грушевський М.С. Історія України/ [упор. В.Г. Сарбей]. – Київ: Освіта, 1992. – 270 с.
13. Грушевський М.С. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх/ [упор. А.Ф. Трубайчук]. – Київ: Видавничий дім «КІ Academia», 1994. – 249 с.
14. Грушевський М.С. Історія України-Руси/ М.С. Грушевський. – Київ: Видавництво АН УСРР, 1936. – 393 с.
15. Грушевський М.С. Історія України-Руси в 11 т., 12 кн./ М.С. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1991.
16. Грушевський М.С. Історія української літератури. В 6-ти т., 9-ти кн./ М.С. Грушевський. – Київ: Либідь, 1993.
17. Грушевський М.С. Історія української літератури. Т. 5: Культурні і літературні течії на Україні в XIV–XVI ст. і перше відродження 1580–1610 рр. / М.С. Грушевський. – Харків: Держвидав України, 1927. – 516 с.
18. Грушевський М.С., Левицький О.І. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI–XVIII ст./ М.С. Грушевський, О.І. Левицький. – Львів: Меморіал, 1991. – 154 с.
19. Грушевський М.С. На порозі Нової України. Гадки і мрії/ [передм. І.Р. Юхновського]. – Київ: Наукова думка, 1991. – 120 с.

20. Грушевський М.С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919/ [упор. А.Ф. Трубайчук]. – Київ: Либідь, 1992. – 42 с.
21. Грушевський М.С. Під зорями. Оповідання, начерки, замітки, історичні образи/ М.С. Грушевський. – Харків: Рух, 1928. – 578 с.
22. Грушевський М.С. Предок: із белетристичної спадщини/ М.С. Грушевський. – Київ: Веселка, 1990. – 245 с.
23. Грушевський М.С. Про батька козацького Богдана Хмельницького/ М.С. Грушевський. – Дніпропетровськ: Січ, 1993. – 53 с.
24. Грушевський М.С. Про старі часи на Україні: коротка історія України (для першого початку)/ М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня УЦР, 1917. – 162 с.
25. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу/ М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня «Слов'янська», 1917. – 66 с.
26. Грушевський М. Студії з економічної історії України/ М. Грушевський. – Київ: Друкарня Української Центральної Ради, 1917. – 96 с.
27. Грушевський М.С. Твори у 50-ти т./ М.С. Грушевський. – Львів: Світ, 2002-....
28. Грушевський М.С. Українська Центральна Рада і її універсали перший і другий / М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня «Петро Барський», 1917. – 16 с.
29. Грушевський М.С. Хотинська війна 1621 р./ [передм. П.П. Толочка]. – Київ: Центр пам'яткознавства АН України, 1991. – 238 с.
30. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть/ М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський», 1917. – 16 с.
31. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть/ М.С. Грушевський. – Київ: Товариство «Знання» України, 1991. – 240 с.
32. Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894)/ М.С. Грушевський. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1997. – 260 с.
33. Грушевський М.С. Як жив український народ: для середнього та старшого шкільного віку/ М.С. Грушевський. – Київ: Веселка, 1992. – 110 с.
34. Грушевський М.С. Якої ми хочемо автономії і федерації/ М.С. Грушевський. – Київ: Друкарня акціонерного товариства «Петро Барський», 1917. – 16 с.
35. Епістолярна спадщина М. Грушевського: покажчик до фонду № 1235 ЦДІА в м. Києві. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1996. – 107 с.
36. Каталог книг спецзберігання Книжкової палати України. – Скр. 1.
37. Листування Михайла Грушевського від 90-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст. / [упор. Р. Майборода]. – Київ: Українське історичне товариство, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2001. – 410 с.
38. Масликова О.С. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського/ О.С. Масликова. – Сімферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2002. – 255 с.
39. Масненко В.В. Історичні концепції М. Грушевського та В. Липинського/ В.В. Масненко. – Київ-Черкаси: Брама ІСУЄП, 2000. – 283 с.
40. Пиріг Р.Я., Тельвак В.В. М. Грушевський: біографічний нарис/ Р.Я. Пиріг, В.В. Тельвак. – Київ: Либідь, 2016. – 576 с.
41. Тельвак В.В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.)/ В.В. Тельвак. – Київ-Дрогобич: Вимір, 2008. – 494 с.
42. Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – 161 с.
43. Яневський Д.Б. Грушевський, Скоропадський, Петлюра/ Д.Б. Яневський. – Харків: Фоліо, 2022. – 795 с.
44. Яневський Д.Б. Михайло Грушевський. Портрет на тлі епохи/ Д.Б. Яневський. – Харків: Фоліо, 2023. – 288 с.
45. Яневський Д.Б. Проект «Україна» або Таємниця Михайла Грушевського/ Д.Б. Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – 315 с.

Doiar L.V. M.S. HRUSHEVSKY IN CARD BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTIONS BOOK CHAMBER OF UKRAINE (1917–2007): IN HONOR OF THE 90'S OUTSTANDING UKRAINIAN HISTORIAN

The presented article raises the problem of bibliographic research conducted with the help of entries in bibliographic descriptions of printed products and content analysis of the content of book prints. The subject of research in this investigation was a selection of catalog cards from the position «Mykhailo Serhiyovych Hrushevskiy», which was compiled and is still kept in the «Alphabetical Catalog» and «Catalog of Books of Special Storage» of the State Scientific Institution «Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov». The source base of the research was the printed legacy of the outstanding statesman, scientist, publicist, writer M.S. Hrushevskiy (1866–1934), processed and preserved in the funds of the State Print Archive of the Book Chamber of Ukraine. The chronological boundaries of the study are the period 1917–2007, which is presented in the card catalogs of the named institution. The reason for writing the article was the solemn events commemorating the founder of Ukrainian statehood in connection with the date of his 90th anniversary. The scientific novelty of the study consists in processing and summarizing the catalog card repertoire of the Book Chamber of Ukraine, related to the figure of M.S. Hrushevsky: his public speeches, author's scientific studies, monographs and collections of articles edited by him, journalistic works, memoirs, epistolary, artistic works, as well as books written about him were studied. The concluding part of the presented work included statements about the periods of domestic pear studies and their characteristics. This intelligence is written in accordance with the requirements of scientific methodology, is based on the principles of historicism, comprehensiveness and objectivity, applies general (description, analysis, synthesis, generalization, classification) and special (periodization, historical-comparative, content analysis) methods of scientific research. The practical significance of the conducted research lies in the possibility of applying its results in further scientific studies.

Key words: bibliographic description, catalog card, publication edition, publishing house, national pear studies, printed heritage of M.S. Hrushevskiy.